

- 24 При цьому таке ходіння часто не лише не послаблювало, але й закріплювало у свідомості селян образ міста як “чужого”. Південноукраїнський селянин В. Рубель у мемуарах згадував: “Тих років була мода пішки ходити в Київ на богомільля... А дома дітей лякають: твою матір під Києвом розбійники зарізали”. Про ці моління багато єсть і смішних оповідань” (Мемуари та щоденники. Частина 1 / Упорядники: А. Бойко, С. Плохій. Передмови: С. Плохій, А. Бойко, В. Чоп, В. Мільчев // Джерела з історії Південної України. – Том 5. Книга 1. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2005. – С. 141).
- 25 Старая икона, поднесенная в дар Херсонскому археолог. музею // Киевская старина. – Т. LXVIII. – январь 1900. – Отдел II. – С. 20.

SUMMARY

Victoriya Konstantinova

PECULIARITIES OF URBAN CONFESSIONAL LIFE OF SOUTHERN UKRAINE (1861–1904 YEARS)

The article is devoted to the specific of religion life of Southern Ukrainian urban settlements, which was one of important aspects of urbanization in the region in the second half of XIX – the beginning of XX century. In is defined, that cross-confessional relations in cities, attitude of clergy to the urban dwellers and the late – to religion and Church were transformed greatly by secularization, which had important peculiarities in “urban space” in comparison with countryside.

Key words: urbanization, city, Southern Ukraine.

Алла Федорова,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії та етнографії України

Одеського національного політехнічного університету

ПРОБЛЕМА СТАТИСТИЧНИХ ПІДРАХУНКІВ СТАРООБРЯДЦІВ (НА ПРИКЛАДІ КІЛІЇ 1843–1844 РР.)

У статті акцентується увага на неточностях, що виявляються при статистичному підрахунку старообрядців. Розглядаються конкретні приклади помилок, що були допущені чиновниками при заповненні відомостей про кількість старообрядців та їх церков у м. Кілія за 1843–1844 роки.

Ключові слова: старообрядці, розкольники, статистика, Кілія.

Виявлення точної кількості старообрядців справа нелегка і, на мій погляд, навіть нереальна. Незважаючи на те, що уряд в різні часи намагався дізнатися про кількісний стан старообрядців, вимагаючи подання щорічних даних щодо їх чисельності та кількості їх молитовних будинків (див. циркуляри Міністерства внутрішніх справ від 19 серпня 1812 р., 26 лютого та 8 вересня 1826 р., 24 жовтня та 14 листопада 1835 р. та ін.¹), такі дані є неточними і мали іноді, як відмічає О. Прігарін, «відносний характер»². У чому ж причина?

По-перше, перепис проводився таємно.

По-друге, більшість чиновників не бачили різниці між старообрядцями різних толків, напрямів та сектантами, тому в перепис вносилися некоректні дані.

По-третє, деякі чиновники ставилися до цієї справи недбало, могли з року в рік переписувати одні й ті ж дані або змінювати їх на власний розсуд.

По-четверте, чиновники не завжди мали бажання показувати дійсні кількісні масштаби старообрядництва у регіоні, тому навмисно занижували їх, аби прикрасити ситуацію.

До цього слід додати також загальновідомий факт: старообрядці остерегалися перепису і, коли їм було вигідно (наприклад, для ведення торгових справ), називалися православними, хоча продовжували сповідувати старообрядництво (т.зв. «незаписні старообрядці»).

На неточність офіційного підрахунку старообрядців указувало не одне покоління дослідників (П. І. Мельников³, М. М. Нікольський⁴, В. Г. Карцов⁵ та ін.), але конкретні механізми появи помилок довгий час залишалися поза увагою науковців. Сучасні дослідники звертають на це свою увагу, намагаються заповнити цю прогалину. Наприклад, О. П. Єршова в праці «Старообрядництво Москви та Московської губернії в середині ХІХ ст.»⁶ не тільки вказує на причини неточності статистичних даних, а й приводить конкретні приклади їх проявів. Молодий науковець П. В. Єремєєв підготував спеціальну статтю з цієї проблеми – «Помилки в фіксації віросповідання «записних старообрядців» Харківської губернії в державній статистиці: 1825–1845 рр. (на матеріалах канцелярії харківського губернатора)»⁷, де запропонував методичку перевірки офіційних даних та виділив конкретні помилки в фіксації віросповідання «записних старообрядців» на прикладі Харківської губернії.

У представлений праці ми розглянемо неточності, що були виявлені при підрахунках кілійських старообрядців у 1843–1844 рр. Місто Кілія в означений період знаходилося у підпорядкуванні Ізмаїльського градоначальства Новоросійського та Бессарабського генерал-губернаторства. Виявлені помилки, перш за все, дають змогу відстежити механізми їх появи та виявлення, а також відношення до такої ситуації чиновників.

Основою для написання статті стали матеріали справи 235 «Відомості про кількість розкольників та розкольницьких церков (5 квітня 1844 – 13 лютого 1845 рр.)», що містяться в фондї 513 «Кілійська міська поліція (1813–1857)» комунального підприємства «Ізмаїльський архів».

Перш ніж звернути увагу на конкретні помилки, які були виявлені самими чиновниками при заповненні відомостей, нагадаємо, що в офіційних документах щодо старообрядців мав вживатися лише термін «розкольники». Однак цей припис не завжди виконувався, про що неодноразово нагадувалося посадовцям. Наприклад, 8 травня 1844 р. бессарабський військовий губернатор⁸ робить розсилку поліцмейстерам, в т.ч. і кілійському, де зазначалося, що міністр внутрішніх справ⁹, *«заметя, что некоторые начальники Губерний, представляя Его Высокопревосходительству ведомости о раскольниках и их молитвенных зданях, в донесениях своих и самых ведомостях называют раскольников*

старообрядцями, а их молитвенные здания церквами, и имея в виду, что свод законов том XIV устав. о предупред. и пресеч. преступ. против веры (издания 1842 года) ст. 61 воспрещается раскольникам именоваться староверцами, скитскими общежителами, пустынно жителями, и тому подобными несвойственными названиями, и что по особому Высочайшему повелению сделано распоряжение 4 ноября 1832 года, о неименовании церквами раскольнических молитвенных зданий в циркулярном предписании, от 9 апреля № 1179, требует дабы сказанные узаконения относительно именованных раскольников и их моленных были непременно в точности выполняемы»¹⁰ (ця і подальші цитати подаються російською мовою зі збереженням орфографії та пунктуації документа – А.Ф.).

З наведеного уривку видно, що заборонялася не тільки назва «старообрядець», «старовір» та подібне, а й вживання терміна «церква» щодо культових споруд прибічників старої віри, замість них використовувалися лише назви «розкольники» та «молитовні приміщення». Також звертає увагу те, що міністр внутрішніх справ вбачав прояв таких негараздів в недоліку роботи губернаторів, тому і сподівався на точне виконання приписів.

Зауваження влади викликало не тільки вживання недозволених термінів стосовно старообрядців, а й неправильність заповнення відомостей щодо «розкольників»¹¹. Так 13 грудня 1844 р. кілійський поліцеймейстер отримує листа за підписом генерал-лейтенанта з грифом «таємно», в якому зазначалося, що відомості про розкольників, які щорічно мусять поставлятися, майже завжди виконані не відповідно до встановлених форм і є незадовільними. Це, в свою чергу, призводить до того, що кожного разу виникає потреба вимагати додаткових даних. Щоб надалі подібного не відбувалося, генерал-лейтенант приписує наступне:

«а) Сведения о раскольниках, их моленных ... должны доставляться: о проживающих в городах от Полицеймейстеров, а в Уездах от Земских Начальников по формам под № № 1, 2 ..., препровожденным к Вам при циркулярном предписании моем от 1 Апреля сего года за № 1273 с надписью на рапорте: секретно.

б) Под ведомостью (форма №1), в коей показывается число всех раскольников, особо по каждой секте, объяснять всегда: произошла ли какая-либо перемена в числе раскольников противу прошлогодней ведомости, и если так, то пояснять сколько и по какой причине прибыло их или убыло?

в) В последних двух графах ведомости о раскольнических молитвенных зданиях (форма № 2) показывать тех только раскольников, кои проживают собственно при моленных, поясняя в низу ведомости, вошли ли они в общий итог раскольников, внесенных в ведомость № 1-й?»¹².

Про невиконання цих вказівок свідчить переписка бессарабського військового губернатора П. І. Федорова з кілійським поліцеймейстером, що зберігається в Ізмаїльському архіві. Вона почалася з виявлення помилок при заповненні «Відомості про розкольницькі молитовні приміщення, що знаходяться в м. Кілії, за 1843 р.».

З цього листування стає відомо, що дані про розкольніцькі молитовні будинки за 1843 рік, направлені кілійським поліцмейстером за №4712 від 23 листопада 1843 р., виявилися незадовільними, оскільки в графі «мешкаючих при усіх поіменованих молитовних приміщеннях» вказано 213 чоловіків та 172 жінки. На що військовий губернатор робить зауваження: оскільки в цій графі мали вказувати лише ті особи, які відповідно мешкали при жіночих або чоловічих молитовних приміщеннях. А в поданій відомості, скоріш за все, були вказані всі мешканці Кілії, що дотримувалися старообрядництва.

У результаті виявлення помилок постала потреба в доопрацюванні відомості, чого і вимагав військовий губернатор приписом від 30 листопада 1844 р. Однак кілійський поліцмейстер 5 грудня 1844 р. за №240 надіслав дані вже за поточний 1844 рік, а не за 1843, причому не враховуючи зауважень (див. табл.1). Можемо припустити, що відомість на момент звернення губернатора була вже складена, а на вказівку, яка стосувалася попереднього року, взагалі не звернули належної уваги через недбалство.

Таблиця 1.

Відомість про розкольніцькі молитовні приміщення, що знаходяться у м. Кілії, за 1844 р.¹³

Молитовних приміщень з престоломи	Ті, що мешкають при всіх поіменованих молитовних приміщеннях	
	чол.	жін.
1	215	173

Отримавши відомість за 1844 рік замість 1843, бессарабський військовий губернатор повертає її назад та знову звертається до кілійського поліцмейстера (10 грудня 1844 р., № 4270) з вимогою виправити як старі, так і нові помилки, а саме:

– вимагалася виправлена відомість за 1843 рік, яка виявилася незадовільною, а надали за 1844 р.;

– в двох останніх графах відомості мали вказуватися лише ті, що безпосередньо проживають при молитовних будинках, а вказані всі «розкольніки» поселення (таким чином, помилка з попереднього року повторювалася у поточному);

– необхідно було зазначити причину різниці у складі населення: в новій відомості показано 215 чоловіків та 173 жінки, а в попередній – 213 та 172 відповідно. Пригадаємо, що за приписом необхідно було пояснювати, у разі зміни кількості населення порівняно з минулою відомістю, скільки осіб прибуло чи вибуло з населеного пункту і якої причини.

Губернатор наголошував на необхідності їх негайного виправлення, оскільки ці дані вимагаються «вследствие повеления Г. Министра Внутренних Дел, в исполнении коего встречается теперь остановка, единственно чрез неполучение от Вас (підкреслено мною. – А. Ф.) означенной ведомости»¹⁴. Остання фраза свідчить, що подібних помилок в інших пунктах Бессарабської губернії не спостерігалось, отже, це були поодинокі випадки.

Згодом відомість за 1843 рік була перероблена, в ній уже вказувалося 1 молитовне приміщення з престоломи та 2 особи чоловічої і 3 жіночої статті, що проживали при ньому¹⁵.

Можна припустити, що і сам губернатор не до кінця розумів обсяг помилок і виконував вказівки міністерства внутрішніх справ. Міністерство, своєю чергою, виявивши перші неточності з «розкольниками Кілії», звернуло на них особливу увагу. Саме цим ми пояснюємо появу 4 лютого 1845 р. нового припису бессарабського військового губернатора кілійському поліцмейстеру, де вказувалося на нові негаразди, а саме: виявлення 320 осіб секти суботників або жидовствуючих, про яких до 1843 р. взагалі нічого не було відомо і тому виникало питання: звідки вони взялися¹⁶. Щоб яскравіше продемонструвати ситуацію, губернатор наводить наступні цифри з попередніх відомостей, що подавалися Кілійською міською поліцією (можливо, ці дані були списані з вказівки міністра внутрішніх справ):

– 1841 р. (рапорт від 01.12.1841 за № 4031) – 211 осіб чоловічої та 171 жіночої статті «з секти приємлючих священство»;

– 1842 р. (рапорт від 18.12.1842 за № 4921) – 213 чоловіків, 172 жінки «з секти приємлючих священство»;

– 1843 р. (рапорт від 29.11.1843 за № 4712) – 213 чоловіків, 172 жінки «з секти приємлючих священство», а також 320 осіб секти суботників або жидовствуючих»¹⁷

У відомості за 1844 р. (див. табл. 2) також показано суботників 139 осіб чоловічої та 215 жіночої статті, але, знову-таки, не пояснено, звідки вони взялися.

Таблица 2.

**Відомість про кількість розкольників різних сект
Ізмаїльського Градоначальства в м. Кілії, за 1844 р.¹⁸**

Приємлючих священство		Суботників або жидовствуючих		Всього		Разом
чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	
216	175	139	215	355	390	745

Про той факт, що сам бессарабський військовий губернатор не розбирався в тонкощах старообрядницьких та сектантських толків, свідчить і наступний уривок з його листа від 4 лютого 1845 р.: «*Как этот важный предмет [виявлення суботників – А. Ф.] обращает особенное внимание высшего начальства (підкреслено мною. – А. Ф.), то я предписываю Вашему Высокоблагородию доставить мне немедленно самое подробное сведение, основанное на строгой справедливости, отколь и когда именно сказанные раскольники явились в Килию, и почему они не показывались полициею до 1843 года?*

Причем предваряю Вас, что если сведение это не будет доставлено ко мне в Кишинев, к 12 числу настоящего месяца, то за оным будет послан на Ваш счет нарочный»¹⁹.

Отже, цей уривок яскраво показує, що губернатор виконував лише накази зверху, які необхідно було негайно виправити. Сам він на ці недоліки не звертав уваги або, вірогідніше, просто не бачив.

Щодо виявлення суботників, то не заглиблюючись у особливості віровчення, зазначимо, що суботники – це одна з груп духовних християн, близька до секти молокан. Походження суботників пов'язують з т. зв. ерессю жидовствуючих, які виконували обряди за законом Мойсеевим, але не визнавали Талмуду, схилились перед Старим заповітом, а Новий або не визнавали, або ставили нижче Старого. Як і Юдеї, суботники визнавали щотижневим святом суботу, звідси і пішла назва. Саме ця особливість і стала приводом для помилки, оскільки в ході розслідування стало відомо, що в графу «суботники або жидовствуючі» потрапили євреї, що мешкали у поселенні, про що рапортує кілійський поліцмейстер бессарабському військовому губернатору (№ 34 від 13 лютого 1845 року)²⁰.

Зазначимо неспритність кілійського поліцмейстера: незважаючи на підвищену увагу до нього з боку вищої влади, висловлену догану, він все одно не поспішає з відповіддю (як можна було помітити, вона була надана на день пізніше визначеного строку).

Запис євреїв як суботників підтверджує неуттво чиновників у сфері різноманіття православних віровчень, їх суті, особливостей тощо. Варто зазначити, що на плутанину чиновників стосовно поділу «розкольників» на різні толки та напрямки вказував і доктор права, автор багатотомної історії Міністерства внутрішніх справ М. І. Варадінов. Він, зокрема, зауважував, що «російські розкольники» у гирлі Дунаю, якого б вони не були толку, називалися загальним ім'ям «липован», а інколи навіть молокан, що свідчило, на його думку, про неуттво чиновників відносно значення кожної секти²¹.

Таким чином, проаналізувавши листування з кілійським поліцмейстером протягом 1844–1845 років, можемо визначити, що у відомостях про кількість молитовних будинків та проживаючих при них, а також у відомостях про кількість «розкольників» у м. Кілія за 1843 та 1844 роки, були виявлені через недбалство місцевих чиновників наступні помилки:

- у розділі проживаючих при молитовних будинках вказані були всі старообрядці міста;
- не пояснювалася кількісна зміна населення у порівнянні з попереднім роком;
- у графу «суботники або жидовствуючі» через незнання особливостей різних віровчень потрапили євреї.

Підсумовуючи виклад, хочеться підкреслити «швидку реакцію» міністерства внутрішніх справ на помилки, адже їх виявили через рік, а то і пізніше, після подання звітів (порівняйте: 23 листопада 1843 р. відомість про кількість молитовних будинків підготовлена, а припис військового губернатора щодо її доопрацювання датується 30 листопада 1844 р.; 29 листопада 1843 р. підготовлена відомість про кількість «розкольників», а питання щодо появи суботників в ній губернатор намагається з'ясувати лише 4 лютого 1845 р.).

Звісно, що нами зроблений лише надто короткий і в хронологічному, і в географічному сенсі аналіз, який не дає змоги робити загальні висновки. Але, на нашу думку, лише вивчення конкретних прикладів по кожних окремих

поселеннях, за кожен окремий рік дасть змогу зробити більш-менш комплексний статистичний аналіз в масштабах окремого градоначальства, губернії, а згодом і всієї країни.

- 1 Собрание постановлений по части раскола. – СПб.: Тип. Мин. Внутр. Дел, 1858. – С. 40–41, 99, 103, 189–191.
- 2 Пригарин А.А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. / Александр Анатольевич Пригарин. – Измаил: СМІЛ; Москва: Археодоксия, 2010. – С. 178.
- 3 Мельников П. И. Счисление раскольников / П. И. Мельников (Андрей Печерский) // Полное собрание сочинений. Изд. второе. – СПб.: Издание Т-ва А. Ф. Маркс, 1909. – (Приложение к журналу «Нива» на 1909 г.) – Т. 7. – С. 384–409. // Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/meln_isch.php
- 4 Никольский Н.М. История русской церкви / Николай Михайлович Никольский. – М.-Л.: Московский рабочий, 1931. – С. 277.
- 5 Карцов В. Г. Религиозный раскол как форма антифеодалного протеста в истории России / Владимир Геннадиевич Карцов. – Ч. 2. – Калинин: Калининский гос. ун-т, 1971. – С. 120–121.
- 6 Ершова О.П. Старообрядчество Москвы и Московской губернии в середине XIX века / Ольга Петровна Ершова // Старообрядчество. История, традиции, современность. 1994. – № 1. – С. 71–78 // Режим доступа: http://www.bogorodsk-noginsk.ru/starover/20_ershova.html
- 7 Еремеев П. В. Ошибки в фиксации вероисповедания «записных старообрядцев» Харьковской губернии в государственной статистике: 1825–1845 гг. (на материалах канцелярии Харьковского губернатора) / Павел Викторович Еремеев // Липоване: история и культура русских старообрядцев. – Одесса-Измаил, 2010. – Вып. VII. – С. 32–43.
- 8 Бессарабським військовим губернатором з 1836 по 1854 рр. був Павло Іванович Федоров (1791–1855).
- 9 Посаду міністра внутрішніх справ з 1841 по 1852 рр. посідав Лев Олексійович Перовський (1792–1856).
- 10 Коmunальне підприємство «Ізмаїльський архів» (далі – ІА). – Ф. 513. – Оп. 1. – Спр. 235 (Відомості про кількість розкольників та розкольникських церков (5 квітня 1844 – 13 лютого 1845 р. – 30 арк.). – Арк. 9-9 зв.
- 11 Цей термін уживається услід за термінологією офіційних документів і в жодному випадку не має принизливого акценту.
- 12 ІА. – Ф. 513. – Оп. 1. – Спр. 235. – Арк. 20.
- 13 Таблиця складена за: ІА. – Ф. 513. – Оп. 1. – Спр. 235. – Арк. 13–14.
- 14 Там само. – Арк. 16.
- 15 ІА. – Ф. 513. – Оп. 1. – Спр. 235. – Арк. 19.
- 16 Там само. – Арк. 27-27 зв.
- 17 Там само. – Арк. 27.
- 18 Таблиця складена за: ІА. – Ф. 513. – Оп. 1. – Спр. 235. – Арк. 25, 26.
- 19 ІА. – Ф. 513. – Оп. 1. – Спр. 235. – Арк. 27-27 зв.
- 20 Там само. – Арк. 29.
- 21 Варадинов Н. И. История Министерства внутренних дел. Восьмая дополнительная книга. История распоряжений по расколу / Николай Васильевич Варадинов. – СПб.: Тип. Мин. Внутр. дел, 1863. – С. 592.

SUMMARY

Alla Fedorova

Problem of statistical counts of Old Believers (on the example of Kiliya 1843–1844)

The article attention is accented on inaccuracies which appear at the statistical count of Old Believers. The concrete examples of errors which were made by officials in filling of form about the amount of Old Believers and their churches in Kiliya during 1843–1844 are examined.

Key words: Old Believers, splitters, statistics, Kiliya.

Яна Івлєва,

*аспірант Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара,
асистент кафедри історії та правознавства
Євпаторійського інституту соціальних наук
Республіканського вищого навчального закладу
«Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)*

ОСОБЛИВОСТІ ВІРОВЧЕННЯ ТАВРІЙСЬКИХ ДУХОБОРІВ (НА ОСНОВІ ЗАПИСКИ Й. КОРНІСА ПРО ДОГМАТИ ДУХОБОРСТВА)

Присвячено особливостям віровчення духоборської секти Таврійської губернії (1802–1845). В основу статті покладено записку Й. Корніса з викладом історії та віровчення таврійських духоборів (зберігається в Державному архіві Одеської області). Характеризуються джерела віри духоборів, аналізується їхнє вчення про Бога, Ісуса Христа, визначається їхнє ставлення до офіційної Церкви та її таїнств, розглядається етика духоборів.

Ключові слова: релігія, секта, віровчення, духобори, Таврійська губернія, архівні джерела, Й. Корніс.

Наслідком розвитку православ'я впродовж тривалого часу стала поява низки відгалужень у вигляді сектантських угруповань. Відправним пунктом для православного сектантства було прагнення до духовної свободи та гуманізації суспільних відносин. Особливо яскраво це положення втілювалося у віровченні та соціальній практиці духоборів, які спробували створити суспільно-політичний лад, альтернативний діючому в країні. Носії духоборського віровчення виробили специфічні уявлення про світ і місце людини в ньому, створили своєрідну модель суспільних відносин. Утілення в життя суспільних ідеалів духоборів було можливим (хоча й ненадовго) саме на Півдні України. Специфіка географічного розташування та історичного минулого Таврії спричинилася до поширення у цьому краї релігійних сект, члени яких сподівалися тут знайти притулок та уникнути переслідувань. Вплив духоборів на перебіг суспільно-політичного